

A munkás és a párttitkár

Pomian Párizsban élő lengyel filozófus és eszmétörténész, a lengyel demokratikus ellenzék egyik leghatásosabb külföldi szószólója. Alábbi fejtegetését 1976 őszén írta, az 56-os események huszadik évfordulóján összehívott magyar-lengyel tudományos konferencia alkalmából. Az elemzés 1980-ban is megtartotta időszerűségét.

1970 óta Lengyelország a szovjet tábor egyetlen országa, ahol a munkás nyíltan szembeszegül a párttitkár gazdasági- és társadalom-politikájával. 1970 decemberében a munkások kényszerítették ki, hogy Gomulka s a klikkje lemondjon. 1971 februárjában, a Lodz-i sztrájkok során Gierk a munkásnők nyomására hatálytalanította az elődjétől örökölt áremelési tervet, amelyet pedig — enyhítésekkel ugyan — éppen alkalmazni készült. 1971-ben és 1975-ben, rövid helyi sztrájkok s más megnyilvánulások során munkások harcolták ki a 40,9 %-os tényleges béremelést, pedig a terv ezekre az évekre mindössze 17-18 %-os béremelkedést irányzott elő. 1976 júniusában, amikor a kormányzat áremelést « tervezett be », egyetlen nap alatt visszavonatta vele ezt a tervét a munkásság: helyi sztrájkokkal, melyek már-már általános sztrájkba fordultak, s egyes városokban utcai tüntetésekkel.

Első látásra a lengyelországi harc tisztán gazdasági természetű. Mintha csupán a fogyasztás lázadna fel a beruházás ellen, a háztartás közvetlen szükséglete a nemzetgazdaság hosszú lejáratú érdeke ellen, a jelen a jövő ellen.

1970-ben csakúgy, mint 1976-ban főként az élelmiszerek drágulása idézi elő a munkásfelkelést, s mindkét alkalommal úgy áll le, hogy hatálytalanították az áremelést. Egyik esetben sem merül fel kimondottan politikai jelszó, s azok sem különlegesen radikálisak. Az 1971-1975-ös helyi sztrájkok is csak a béremelést, s a munkakörülmények megjavítását célozták. Úgy tűnnék tehát, hogy a munkások nem fordulnak szembe a meglévő politikai rendszerrel, kijönnek vele, ha kielégítik gazdasági követeléseiket. De a látszat csal. Másfelől az a kérdés is felvetődik, tud-e a párttitkár ekkora árat fizetni a társadalmi békéért, s mi történik, ha aztán kiderül, hogy még további engedményeket is kell tennie?

Elméletben a gazdasági engedmény lehetséges. De amint kissé közelebről vizsgáljuk a dolgokat, kitűnik, hogy akármit mond is a párttitkár, igazában túlzottnak találja a dolgozók vásárlóerejét; már egy negyed százada azon fáradozik, hogy megnyírbálja. A vezetőhelyen e negyed század során több csoport váltotta fel egymást; mindegyik azzal kezdte, hogy kijelentette: az előző csoport súlyos tévedéseket követett el a gazdasági vezetésben, s megígérte: ez nem fog megismétlődni. Emlékszünk még Gomulka 1956-os októberi beszédére, melyben elhúzta Bierut nótáját; tizenöt évvel később a központi vezetőség ülése Gomulka politikáját parentálja el.¹ Rövid szünet után az új vezetők mindig visszakanyarodtak a régi kerékvágásba. Nem a személyekben van tehát a hiba. Valahogyan úgy fest, mintha az emberi akarattól függetlenül maga a gazdasági mechanizmus húzná meg a váltót s irányítaná rá az egymást követő főtitkárokat a katasztrófa-vágányra.

Mielőtt tovább mennénk, adjuk meg a párttitkárnak, ami a párttitkáré. Igaz, ami igaz: Lengyelországban még mindig túl nagy a népesség vásárlóereje. Mindenki tudja gyakorlatból ezt; elég ha végigjárja a boltokat, csodával

1. Tíz évvel később Kania Giereket küldi szanatóriumba... — írhatta volna szerzőnk, ha cikkét nem 1976-77 telén kell nyomdába adnia. (A szerkesztő megjegyzése.)

határos, ha megkapja, amit venni akart. A lengyel üzletek ellátásában nem minden korszak volt egyformán rossz, de rövid, részleges javulás után mindig visszaestünk a hét sovány esztendőbe. A kérdés azonban ez: *mihez képest* túl nagy a lakosság vásárlóereje? A munkásság és a parasztság termelékenységéhez képest? Nyilván a fogyasztási cikkek kínálatához képest. Csakhogy ez a feltevés, amelyet egyébként a józan ész sugall, egyszeribe rejtélyessé teszi a negyedszázada tartó fogyasztási válságot. Hiszen végülis a fogyasztási cikkek kínálatát a párttitkár határozza meg (mármint abban az értelemben, hogy a kínálat is a Terv irányszámaitól és hitelkiutalásaitól függ). Másrészt a keresletet is végső soron a párttitkár dönti el, pontosabban ő határozza meg a lakosság vásárlóerejét azal, hogy megállapítja az árakat, a névleges béreket, a betöltendő állások mennyiségét — mindezt szintén a Terv keretében. A kereslet és a kínálat közti állandó egyensúlyhiány tehát arra mutat, hogy a párttitkárnak tudathasadása van, a jobb keze nem tudja, mit csinál a bal.

Nem is tudja. A Terv ugyanis — megbocsássanak érte a tankönyvírók — nem a gazdaság szabályozására szolgáló eszköz, nem a szükségletek kielégítésére sarkalló mechanizmus, nem a termelési észszerűség sem pedig az «*össztársadalmi érdek*» kifejezője, hanem hatalmi eszköz, amelynek révén a (rendőrhatalommal is felruházott) párttitkár gazdaságilag maga alá gyűri a társadalmat. Ami pedig a terveket illeti, azokat a hatalom berkein belüli, össze-vissza húzó erők kényszerítik ki: minden egyes terv újabb konfliktusokat visz bele a hatalmi hierarchiába. A tervkészítők így állandó meglepetésben élnek: meg kellett volna tervezniök a jövőt, ehelyett olyan helyzetekhez kell alkalmazkodniok, amelyeket nem kívántak, amelyeknek nem is sejtették a kialakulását. Az ilyesféle kudarcok nyomán minden alkalommal szertartásszerűen hivatkoznak az akarattól független, előre nem látható eseményekre. Pedig elég egy pillantást vetni a Tervre, s láthatjuk, hogy a nemzetközi, éghajlati s bármilyen más adottságoktól függetlenül is a központi tervező határozatainak kivitelezése csak azokhoz a bizonyos váratlan és súlyos aránytalanságokhoz vezethetett.

Éljük bele magunkat rövid időre egy tartományi pártbizottsági titkár szerepébe. Ahhoz, hogy fellendüljön a sora, hogy felfigyeljenek rá a központban, meg kell mutatnia, hogy tud országos méretekben gondolkozni. Nem szabad követelőznie. Ugyanakkor jó ügyintéző hírébe kell kerülnie, nem szabad, hogy a kezére bízott terület lakossága túlságosan panaszkodjék rá. Hogyan egyeztetheti össze a gyakran ellentétes szempontokat? Egyetlen módon: ha eléri, hogy vajdasága területére nemzetgazdaságilag kulcsfontosságú nehézipari üzemet telepítsenek. Ha sikerül beruházási elsőbbséghez jutnia, nyert ügye van. Nagy lépést tett a ranglétrán felfelé vezető úton. Maga mögött hagyta kollégáit és versenytársait. Megmutatta, milyen jó gazdasági szakember, mennyire össze tudja egyeztetni a helyi érdekeket a nemzetgazdaságéival.

De ne hamarkodjunk el ítéletünket az apparatcsikról. Hátha nemcsak a maga karrierjére gondol, hanem meg van győződve arról, hogy a legnagyobb jót teszi a tartomány lakosságával is? Bizonyos értelemben jót is tesz. A termelőeszközöket előállító nagy gyár építése azt jelenti, hogy foglalkoztatás lesz, aránylag magas bérek mellett, bizonyos szociális juttatásokkal: talán jobb élelmiszerellátáshoz is jutnak, mint másutt, új lakásépítés kezdődik, stb. Egészen más volna a helyzet, ha titkárunk könnyűipari, fogyasztási javakat termelő ipari beruházásokat kérne: akkor már eleve vesztésre ítélné magát. Karrierje nem haladna előre, az ilyesféle beruházás nemigen látványos. A helyi lakosságnak is kevesebb jutna, hiszen az ilyen iparágban kisebb a foglalkoztatás, mint a nehéziparban, a bérek alacsonyabbak, a szociális juttatások is gyengébbek. Ami pedig az új üzem termékeit illeti, mindegy, hogy kellenek-e azok a helyi lakosságnak, úgymint elsőbbségi listás területre viszik őket, oda, ahol a nehézipart fejlesztik. Ezért törekszik a párttitkár minden erejével arra, hogy nála létesüljön a nagyberuházás. A hitelekért s a nyersanyagért vívott harcában nem válogatja meg a fegyvereket, « belesimpaszkodik a Tervbe ». Arra nagyon vigyáz, hogy el ne rettentse a központot valami túlságosan költséges, túl hosszú lejáratú beruházással, másrészt azon van, hogy bebizonyítsa: a Központ által tervbe vett bizonyos beruházásoknak az ő tar-

tománya lenne a legelőnyösebb befogadó területe. Szükség esetén megdolgozza a számokat, megszépíti a valót, megteremti papíron, ami nincs meg a természetben: talál ehhez elég önkéntest. Hiszen saját személyi előnye egy egész klikk érdeke is, amelynek ő a vezére, s amely tőle (vele együtt) várja az előléptetést. Mire a központ rájön, hogy a helyileg kért beruházási keret a kelleténél kisebb volt, s hogy a határidőket nem lehet betartani, késő. Nincs visszaút. Végig kell vinni a beruházást, mert már sok pénz és nyersanyag fekszik benne. Különben is, most már nemcsak a helyi párttitkár s emberei presztízseről van szó, hanem mindazokéről, akik szabadot jeleztek a tervnek, noha ismerték vagy sejtették a való helyzetet, de nem törődtek vele, saját pályafutásuk érdekében. Helyi érdekcsoportok nem lehetnek meg központi beépített emberek nélkül... De nemcsak a helyi érdekcsoportok viselkednek a fentebb leírt módon. Egyes iparágak igazgatóságai hasonlóan járnak el. A hadsereg és a rendőrség szintén. A tervekészítés: némán folyó nagy küzdelem a vetélytársak közt, akik mind a nagyobbik darabot akarják. A végső döntés erőviszonyok kérdése; az állami vagyon, a természeti kincsek jutalomképpen kerülnek szétosztásra a lekötöztetettek között. Nem csoda hát, hogy a Terv tele van hamis számokkal, s ha valami bizonyos benne, akkor az az, hogy minden józan megfontolás ellenére készült, nem reális, aránytalanságokhoz vezet, nevezetesen a fogyasztási cikkek kínálata és kereslete között.

Miért képtelen a pártapparátus arra, hogy ellengőzt adjon? A helyi vagy az ágazati felelős miért nem csinál karriert, ha a földművelésre, a fogyasztási iparágakra vagy a szolgáltatásokra « tett »? A válasz bonyolult. Először is a nehézipar fejlődése valóban szükséges. Főként Lengyelországban, ahol annyi mindent feldúlt a háború, s ahol a negyvenes és ötvenes évek népszaporulata igen magas volt. De a hatalom számára nemcsak arról van szó, hogy az objektív helyzet követelményeinek eleget tegyen. Kollektív érdek forog kockán, hiszen a nehézipar az egyedüli, amely a hatalom eszközeit szolgáltatja, a harckocsitól kezdve a revolvergolyóig. Azt is számításba kell venni, hogy a Szovjetunió rendkívül súlyos katonai terheket ró Len-

gyelországra. A pártfunkcionáriust az elméleti okok mellett az ambíció is arra készíti, hogy acélgyára legyen, ne pedig cipőgyára: valahogy másképp nézzenek rá az emberek az egyik és a másik esetben... A nehézipar fejlesztésének szükségessége tehát alibi, amely a következő elven nyugszik: ami jó a pártapparátusnak, az jó Lengyelországnak. Ha a pártapparátus évtizedek óta szembeszegül minden reformtervezettel, a független gazdasági szakemberek minden javaslatával (1955 és 1959 közt bőségesen volt ilyen), ha fittyet hány a közvélemény minden beavatkozására: ez a fenti elvből ered. Döntési monopóliumához úgy ragaszkodik ez a pártapparátus, mintha csak isteni jogon örökölte volna.

Ami a pártapparátusnak jó, az jó Lengyelországnak... Dehát a jót nem meríti ki a gazdasági döntés előjoga. Az is fontos, hogy a végrehajtás nyomán támadó elégedetlenség ne csapjon túl magasra, amikor is aztán a hatalom végső érvéhez, az erőszakhoz kell folyamodni. A helyi funkcionárius megtesz minden tőle telhetőt, hogy tartományában elhárítsa ezt a — pályafutására nézve káros — eshetőséget, csak hogy ezzel, mint láttuk, maga is hozzájárul az egyetemes aránytalanság növeléséhez, s az ebből eredő általános elégedetlenséghez. Ezért aztán a pártapparátus egésze védelemre szorul részeinek túlkapásai ellen; ezt a védelmet a legfelső szinten az első titkár biztosítja. Az ő szintjén a lakosság elégedetlenkedése átfogó megoldást követelő politikai kérdésként merül fel. Megoldandó a többi közt azért is, mert maga a pártapparátus is morgolódik, ha üres az áruházak polca. De főként azért megoldandó, mert az üzletek előtti legkisebb sorbanállás átfordulhat valami beláthatatlan következménnyel járól tüntetésbe. Az első titkár vezető állása azon múlik, képes-e az egyes érdekvédelmi csoportokkal elfogadtatni a pártapparátus egésze érdekében hozandó áldozatokat. Csak hogy közbelépési lehetősége korlátozott. Persze veszélyes dolog az első titkár akaratának ellenszegülni, ha ez utóbbi hatalmas és hű kliens-rétegre támaszkodik az apparátus kulcspozícióiban. Viszont még a leghatalmasabb első titkárnak is ügyelnie kell arra, hogy ne idegenítse el magától az alsóbb fokú titkárok s különféle gazdasági ügyvivők

tömegét; ezzel a pártapparátust gyengítené, s végső soron a saját hatalmát. Ki kell elégítenie őket, mint ahogy paríroznia kell a rendőrség és a hadsereg követelései előtt is, egyrészt mert ők védelmezik a fennálló rendet, másrészt, mert hozzájuk kell befolytania a Szovjetunió által követelt hozzájárulás egy részének. Végül biztosítania kell a jövődelmet a pártfunkcionáriusok által megkívánt életszínvonalhoz, s jelentős összegeket kell a pártpropagandára fordítania. A fent felsorolt okok miatt, még ha a világon a legjobb szándékokkal lenne is eltelve a főtitkár, ha őszintén azon volna is, hogy megemelje a lakosság életszínvonalát, akkor is viszonylag kevés manőverezési lehetősége volna. A gazdasági aránytalanság tehát halmozódik, az elégedetlenség fel-felcsap; azt letörik, de ennek költségei tovább növelik az aránytalanságot, még feljebb szítják a megtorlás tényétől is növekvő elégedetlenséget. Előbb-utóbb, akarva-akaratlan oda jut a főtitkár, hogy cselekednie kell, szűkítenie kell a vásárlóerő és a fogyasztási cikkek kínálata közti űrt. Mivel az utóbbit nem tudja az előbbi színvonalára feltornáztatni, üt a nagy áremelkedések órája.

Azt gondolná az ember, elkerülhető lenne a veszélyes nagy áremelkedés, ha részleges, hosszabb időre kiterjedő kis áremelkedésekkel helyettesítenék. Ennek azonban több akadálya van. Az állandó jellegű részleges áremelkedések, amelyek gyakran álcázva mennek végbe, nem váltják be a hozzájuk fűzött reményt. Az aránytalanság elért fokán drasztikusabb közbelépésre van szükség. Másrészt, ennek előkészítése a különböző érdekvédelmi csoportok közti harcban születik meg. Alkalmat ad a véd- és dacszövetségekben álló csoportoknak arra, hogy megmutassák: ki a legény a gáton. A mérsékeltek, a langyosak elhullanak, vagy szükségszerűen alávetik magukat túllícitáló társaiknak. Ugyanis — és ez itt a dolgok veleje — az általános áremelés politikai művelet. Nemcsak a kínálat és a kereslet közti űrt kell betemetnie (oly módon, hogy a dolgozókkal fizetteti meg a párttitkár gazdaságpolitikáját), hanem arra is szolgál, hogy megmutassa ország-világ előtt: a párttitkár azt teszi, amit jónak lát. A pártapparátus egy része különben — nem minden hátsógondolat nélkül — áb-

rándokba ringatja a felső vezetőséget: csendes az ország, nem lesz itt semmi vész. Ezt súgták Gomulka fülébe 1970-ben; s hat évvel később is azt mondták: ha lenne is sztrájk, annak könnyen a nyakára hágnak. Egy nagy ár-emelkedés afféle népszavazás: a pártapparátus azt reméli, hogy az új terhek csendes elfogadásával a lakosság úgy-szólván bizalmat szavaz neki.

Amióta a munkások háromszor egymás után súlyos vereséget mértek a pártapparátusra, nem működik az itt leírt mechanizmus. Benne vagyunk a válságban, amely mélyebb, mint valaha, s a párttitkár nem tudja, mihez folyamodjék. Az első vereség után, 1956-ban, Gomulka éveken keresztül fékezte a gazdasági fejlődést, hogy így rendezze a fogyasztási cikkek kínálata és kereslete közti arányokat. Ezzel a mozdulatlansági taktikával elidegenítette magától a pártapparátus többségét, s végülis engednie kellett; tudjuk, mi lett az eredmény. Gierek, aki két bukott főtitkár örökét vette át, az ellentétes utat választja: az arányos fejlődés mellett tör lándzsát, vagyis megpróbálja a termelőeszközök termelésének gyors fejlesztése mellett a fogyasztási cikkek termelésének nem kevésbé gyors fejlesztését, mindezt idegenből vett kölcsönökkel. Programja, amelyet a Bierut és a Gomulka által tönkretett népgazdaság keretén belül kell végrehajtania, s amely menetközben rendszer-okokból tovább torzul, növeli a vásárlóerő s a fogyasztási cikkek kínálata közti űrt. S mikor 1976-ban elhatározzák, hogy kitöltik, újabb vereség. A lengyelországi felhalmozás és fogyasztás körtáncában minden lépést bemutattak: növeljük az elsőt, csökkentsük a másodikat, növeljük a másodikat, csökkentsük az elsőt, zároljuk mindkettőt, növeljük mindkettőt. Mit lehet ezután még kitalálni?

Az 1956-os, 1970-es és 1976-os munkásfelkelések jelentősége abban van, hogy egyre nehezebbé, sőt lehetetlenné teszik a sztálini korszakban beindított s azóta alig módosított gazdasági rendszer fenntartását. E rendszer keretén belül a vezetők nyilvánvalóan képtelenek arra, hogy eleget tegyenek a munkások elemi anyagi követeléseinek, amelyek ennél fogva politikai követelésekké válnak, akár tudják ezt a munkások, akár nem. A politikai hatás már

abból is következik, hogy Lengyelországban, mint a szovjet tömb többi országában, a politika és a gazdaság elválaszthatatlan. Lássuk röviden a történelmi tényeket:

1. Minden nagyobb áremelést megtorlási légkörben hirdettek ki. Az 1953-as áremelkedés a legnagyobb rémuralom közepette történt, amit Lengyelország a háború óta átélt, s amelynek hatása minden társadalmi rétegre kiterjedt. Az 1970 decemberi áremelésre alig két-három évvel azután került sor, hogy egy súlyos antiszemita-kampány során az egész értelmiséget és az állami vezetés egy részét megrostálták s egy ezzel párhuzamos megtorlási hullám pedig börtönbe juttatott több egyetemistát s más nem-konformista fiatal. Az 1976 júniusi áremelést is egy kemény-kéz szakasz közepén hirdették ki: már 1975 őszén látnivaló volt e szakasz kezdete, de akkor keményedett igazán meg, amidőn az alkotmánymódosítási terv nem várt ellenállásba ütközött.

2. Az 1955-től 1959-ig s 1971-től 1975-ig tartó két viszonylag (habár különböző méretekben) « liberális » időszak a munkás-elégedetlenség kifejezésével kezdődött. Mindkét szakasz során a munkásság véges-végig nyomást gyakorolt a pártapparátusra, például sztrájkokkal. Érdeemes emlékeztetni arra, hogy az 1956 júniusában felszínre törő mozgalom Poznanban már egy éve tevékenykedett (béremelési követelések, harc a « szocialista munkafegyelem » ellen), s mintegy négy éven át aktív maradt.

3. A « liberális » szakaszokban emelkedett az általános életszínvonal, megjavultak az üzemeken belüli társadalmi kapcsolatok. Ezzel szemben a megtorlás és szigorodás korszakaiban rendszeresen lezüllött a piaci áruszolgáltatás, a reálbér csökkent, a munkások ellen fegyelmi megszorításokat léptettek életbe, a munkakörülmények fokozatosan leromlottak. Ez volt a helyzet 1949 és 1954, valamint 1960 és 1970 között. Igaz, 1968-ban bizonyos engedelményeket tesz a munkásoknak a pártapparátus, például meghosszabbítja a fizetett szabadságot, viszont olyan intézkedéseket készít elő, amelyek drákói rendet honosítanak meg az üzemekben.

Lengyelországban tehát a politikai, társadalmi és gazdasági rendszer mozgásának fő vonalait az a konfliktus

magyarázza, amely az ötvenes évek eleje óta szembehelyezi a munkást a párttitkárral. Ha árnyalni akarnánk elemzésünket, a konfliktus más résztvevőit is bemutatnánk. Ilyen például a pártapparátus és a munkásság érdekei között félúton elhelyezkedő értelmiségi réteg: a pártapparátus számára halastó ez a réteg, ott fogja ki a szakembereinek egy részét; másrészt az értelmiség szolidáris a munkásokkal is, akik a vásárlóerő csökkentésével szembeszegülve nemcsak saját rész-érdekeiket védik, hanem — az egy pártapparátust kivéve — a társadalom egészét. A parasztság is részese a konfliktusnak; a lengyel paraszt nem hagyta magát kollektivizálni és ezzel olyan vereséget mért a pártapparátusra, amelyből az még ma, húsz év múltán sem tért magához. Az egyház végül, melynek pusztá léte rést nyit a pártapparátus elméleti egyeduralmán. Mindennek ellenére mégis a munkás fenyegeti leginkább a párttitkár hatalmát, csakis ő képes arra ugyanis, hogy ellen-erőt szegessen szembe a hatalommal. Így növekszenek részköveteléseik olyan egyetemes ellenállássá, mely politikai változásokat eredményez.

Még egy szót a munkások követeléseiről [...] Bármily hiányosak a híradások, rekonstruálható belőlük a munkások követeléseinek a lényege. Legelőször is valódi és önálló munkásszervezetek felállítását követelik. Másodsor: sztrájkjogot. Harmadszor: üzemi demokrácia bevezetését. Még ha teljes lenne is ez a lista — mint ahogy nem az — akkor is óvatosságra intene a látszatok ellen. Ne higgyük azt, hogy a munkásoknak nincs bajuk a fennálló politikai rendszerrel. Hiszen ha csak ez a három követelés megvalósulna, ez már olyan mély változásokat hozna magával, amelyekkel gyakorlatilag új rendszer kerülne a jelenlegi gazdaságvitel és hatalmi gyakorlat helyébe.

1970 óta Lengyelország az egyetlen a szovjet táborban, ahol a munkás nyíltan szembefordulhat a párttitkár gazdasági- és társadalom-politikájával. Kivétel lenne? Különleges eset? Mindenütt másutt jól megférne a párttitkár meg a munkás? Vagy pedig arról lenne szó, hogy Lengyelország előbb lép rá arra az útra, amelyet előbb-utóbb minden szovjet uralom alatt álló ország befut majd? Ezekre a kérdésekre legfeljebb csak elvi választ adhatunk, nincs

módunk arra, hogy kielemezzük, mennyiben érvényes má-
sutt is a Lengyelországban megfigyelt folyamat. A magam
részéről azt hiszem, hogy ez nem egy elszigetelt folyamat.
Úgy vélem, hogy amikor Magyarországon egyszer majd
megszűnik az « új gazdasági mechanizmus » hatása, amely
mostanáig oltalmazta, sztrájkokra, sőt munkásfelkelésekre
kerülhet sor. Ugyanúgy Csehszlovákiában is.

Akárhogyan is, egy dolog bizonyos: még a szovjet tömb
országokban is forog a történelem kereke.

*[Az eredeti francia szöveg 1978-ban, a Seuil által
kiadott « 1956 Varsovie, Budapest » c. tanulmány-
kötetben jelent meg.]*